SHAXS TAFAKKURIDA DINIYLIK VA DUNYOVIYLIK UYG‘UNLIGINING JAMIYAT HAYOTIDAGI ROLI

Mingboyev Ixvoliddin Qahramonjon o‘g’li
Andijon davlat pedagogika instituti, Ijtimoiy gumanitar fanlarni o‘qitish metodikasi Ma’naviyat asoslari mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20110378

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylik uyg‘unligining mohiyati, uning falsafiy asoslari hamda jamiyat hayotidagi ijtimoiy-ma’naviy roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sharq va G‘arb falsafiy an’analarida diniy va dunyoviy qarashlarning o‘zaro munosabati, shuningdek, Markaziy Osiyo mutafakkirlarining bu boradagi ilmiy-falsafiy yondashuvlari yoritiladi. Shaxsning barkamol rivojlanishida ushbu ikki yo‘nalish uyg‘unligining ahamiyati, jamiyat barqarorligi va ma’naviy taraqqiyotga ta’siri ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: Diniylik, dunyoviylik, tafakkur, ma’naviyat, falsafa, ijtimoiy ong, qadriyatlar, uyg‘unlik, jamiyat, axloq, ratsionalizm, e’tiqod.

Аннотация. В данной статье анализируется сущность гармонии религиозности и секуляризма в мышлении индивида, её философские основы и социально-духовная роль в жизни общества. В исследовании освещается взаимосвязь религиозных и светских взглядов в философских традициях Востока и Запада, а также научно-философские подходы центральноазиатских мыслителей в этом отношении. Научно обоснована важность гармонии этих двух направлений для гармоничного развития индивида, её влияние на стабильность общества и духовное развитие.

Ключевые слова: Религиозность, секуляризм, мышление, духовность, философия, общественное сознание, ценности, гармония, общество, мораль, рационализм, вера.

Abstract. This article analyzes the essence of the harmony of religiosity and secularism in the thinking of an individual, its philosophical foundations, and its socio-spiritual role in the life of society. The study highlights the relationship between religious and secular views in the philosophical traditions of the East and the West, as well as the scientific and philosophical approaches of Central Asian thinkers in this regard. The importance of the harmony of these two directions in the harmonious development of the individual, its impact on the stability of society and spiritual development are scientifically substantiated.

Key words: Religiosity, secularism, thinking, spirituality, philosophy, social consciousness, values, harmony, society, morality, rationalism, belief.

Kirish. Inson tafakkuri tarixan murakkab va ko‘p qatlamli tizim sifatida shakllanib, unda diniy e’tiqod va dunyoviy bilimlar doimo o‘zaro ta’sirda rivojlanib kelgan. Ushbu ikki yo‘nalish — diniylik va dunyoviylik — ko‘pincha alohida fenomenlar sifatida qaralsa-da, aslida ular shaxsning ma’naviy, intellektual va ijtimoiy kamolotini ta’minlovchi yagona tafakkur tizimining ikki muhim qirrasini tashkil etadi. Shu nuqtai nazardan, ularning uyg‘unligi masalasi nafaqat falsafiy, balki ijtimoiy, pedagogik va madaniy jihatdan ham dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi. Diniylik insonning ichki ma’naviy olamini shakllantiruvchi, axloqiy me’yorlar va ruhiy qadriyatlarni belgilovchi tizim sifatida qadimdan jamiyat hayotida muhim o‘rin egallab kelgan. U insonni ezgulik, halollik, sabr va adolat kabi umuminsoniy qadriyatlarga yo‘naltiradi. Shu bilan birga, dunyoviylik ilmiy bilish, ratsional tafakkur va amaliy hayot tajribasiga asoslangan

holda insonning tashqi olamni anglash va uni o‘zgartirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu ikki yo‘nalish o‘rtasidagi muvozanat shaxsning biryoqlama emas, balki barkamol rivojlanishini ta’minlaydi. Tarixiy-falsafiy manbalarda diniy va dunyoviy bilimlar o‘rtasidagi uyg‘unlik g‘oyasi turli shakllarda ifodalangan. Sharq Uyg‘onish davri mutafakkirlari, xususan Al-Farabi va Avicenna inson kamolotini aql va ma’naviyat uyg‘unligida ko‘rgan bo‘lib, bilimni ham ruhiy, ham ratsional asosda rivojlantirish zarurligini ta’kidlaganlar. Al-Ghazali esa diniy bilimlarni inson qalbini poklash va axloqiy yetuklikka erishish vositasi sifatida talqin qilgan holda, aqlning ahamiyatini ham inkor etmagan. Yevropa falsafiy an’anasida esa Immanuel Kant diniy e’tiqod va aqliy bilim o‘rtasidagi chegaralarni tahlil qilib, axloqiy qonuniyatlarni inson aqlining amaliy ifodasi sifatida asoslab bergan. Bu yondashuv dunyoviy va diniy tafakkur o‘rtasidagi muvozanatni yangi bosqichga olib chiqqan. O‘zbek ma’naviy merosida ham diniylik va dunyoviylik uyg‘unligi chuqur ildizlarga ega. Alisher Navoiy ijodida inson komilligi axloqiy poklik va aqliy yetuklik bilan bog‘liq holda talqin etiladi. Keyingi davrda jadid ma’rifatchilari — Abdulla Avloni va Abdurauf Fitrat — ushbu uyg‘unlikni milliy taraqqiyot, ta’lim va ijtimoiy islohotlarning asosiy omili sifatida ko‘rsatganlar. Shu bois, shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylik uyg‘unligini o‘rganish zamonaviy globallashuv sharoitida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu uyg‘unlik jamiyatda ma’naviy barqarorlikni ta’minlash, ekstremistik qarashlarning oldini olish, shuningdek, ilmiy-texnik taraqqiyot bilan ma’naviy qadriyatlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlashda muhim rol o‘ynaydi. Mazkur maqolada aynan shu masala — diniylik va dunyoviylik uyg‘unligining tarixiy ildizlari, falsafiy asoslari hamda zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy ahamiyati keng qamrovli ilmiy yondashuv asosida tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili. Shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylik uyg‘unligi masalasi falsafa, teologiya, sotsiologiya va pedagogika fanlarining kesishgan nuqtasida joylashgan murakkab ilmiy muammo hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar turli tarixiy davrlarda turlicha konseptual yondashuvlar asosida shakllangan bo‘lib, har bir ilmiy an’ana ushbu uyg‘unlikni o‘z dunyoqarashi doirasida talqin qilgan. Sharq falsafiy merosida diniy va dunyoviy bilimlarning uyg‘unligi masalasi markaziy o‘rin egallaydi. Al-Farabi o‘zining “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyatning barkamol bo‘lishi uchun aql va ma’naviyat uyg‘unligini asosiy shart sifatida ko‘rsatadi. Unga ko‘ra, inson kamoloti faqat ratsional bilim bilan emas, balki axloqiy va ma’naviy yetuklik bilan ham belgilanadi. Avicenna esa bilish nazariyasida tajriba, aql va ilohiy haqiqatni yagona tizim sifatida ko‘rib, ilmiy va ruhiy bilimlar o‘rtasida qarama-qarshilik emas, balki uzviy bog‘liqlik mavjudligini asoslaydi. Al-Ghazali asarlarida esa diniy bilimlarning inson qalbini poklashdagi o‘rni chuqur tahlil qilinadi. U ratsional tafakkurni inkor etmagan holda, uni ma’naviy tarbiya bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlaydi. Bu yondashuv Sharq ilmiy-falsafiy an’analarida diniy va dunyoviy bilimlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlashga qaratilgan muhim konseptual asoslardan biridir. G‘arb falsafiy an’anasida esa bu masala ko‘proq sekulyarizm va ratsionalizm doirasida o‘rganilgan. Immanuel Kant diniy e’tiqod va aql chegaralarini ajratgan holda, axloqiy qonuniyatlarni inson aqlining amaliy mahsuli sifatida talqin qiladi. Uning qarashlari diniy e’tiqodning ichki axloqiy funksiyasini saqlagan holda, ilmiy tafakkurning mustaqilligini asoslab beradi. Yevropa Uyg‘onish davri mutafakkirlari, xususan Francis Bacon va René Descartes ilmiy bilishda tajriba va ratsional shubha tamoyillarini ilgari surib, dunyoviy bilimlarning mustaqil rivojlanishini ta’minlaganlar. Bu jarayon diniy tafakkurdan butunlay uzilish emas, balki ilmiy metodologiyaning mustaqil shakllanishi sifatida baholanadi. O‘zbek ma’naviy va adabiy merosida ham diniylik va dunyoviylik uyg‘unligi masalasi chuqur ildizlarga ega. Alisher Navoiy asarlarida inson kamoloti axloqiy poklik, ma’naviy yetuklik va aqliy tafakkur birligida talqin etiladi. Uning ijodida diniy qadriyatlar inson ruhiy olamini shakllantiruvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Jadid ma’rifatchilari, jumladan Abdulla Avloni va Abdurauf Fitrat asarlarida esa diniy qadriyatlar bilan bir qatorda dunyoviy bilimlarning ham muhimligi ta’kidlanadi. Ular ta’lim, fan va ma’rifatni jamiyat taraqqiyotining asosiy omili sifatida ko‘rib, diniy va dunyoviy tafakkur uyg‘unligini milliy

uyg‘onishning asosi sifatida talqin qilganlar. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda esa bu masala ko‘proq sotsiologik va madaniy integratsiya nuqtai nazaridan o‘rganilmoqda. Tadqiqotchilar diniylik va dunyoviylik o‘rtasidagi muvozanatni saqlashni ijtimoiy barqarorlik, ekstremizmning oldini olish va ma’naviy rivojlanishning muhim sharti sifatida ko‘rsatadilar. Umuman olganda, tahlil qilingan manbalar shuni ko‘rsatadiki, diniy va dunyoviy tafakkur o‘rtasidagi uyg‘unlik tarixan turli shakllarda namoyon bo‘lgan bo‘lsa-da, uning asosiy mazmuni doimo inson kamoloti, jamiyat barqarorligi va ma’naviy-axloqiy taraqqiyotga xizmat qilishdan iborat bo‘lib kelgan.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur ilmiy tadqiqot “Shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylik uyg‘unligining jamiyat hayotidagi roli” mavzusini yoritishda kompleks metodologik yondashuvga asoslanadi. Tadqiqotning ilmiy apparati tarixiylik, tizimlilik, obyektivlik va qiyosiy tahlil tamoyillariga tayangan holda shakllantirildi. Birinchidan, tarixiy-genetik metod qo‘llanildi. Ushbu metod orqali diniylik va dunyoviylik uyg‘unligi g‘oyasining qadimgi davrlardan boshlab hozirgi zamongacha bo‘lgan evolyutsiyasi o‘rganildi. Sharq va G‘arb falsafiy an’analarida ushbu ikki tushunchaning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari tarixiy manbalar asosida tahlil qilindi. Ikkinchidan, qiyosiy-tarixiy metod asosida Sharq va G‘arb mutafakkirlarining diniy va dunyoviy tafakkur haqidagi qarashlari o‘zaro solishtirildi. Bu yondashuv orqali ularning o‘xshash va farqli jihatlari, shuningdek, diniy va dunyoviy bilimlar o‘rtasidagi munosabatga yondashuvlaridagi konseptual farqlar aniqlanadi. Uchinchidan, sistemali yondashuvdan foydalanildi. Ushbu yondashuv diniylik va dunyoviylikni alohida hodisalar sifatida emas, balki shaxs tafakkurining yagona tizimi tarkibidagi o‘zaro bog‘liq komponentlar sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Natijada, ularning jamiyat hayotidagi integrativ roli yaxlit tizim sifatida ochib berildi. To‘rtinchidan, analitik metod yordamida falsafiy, diniy va ilmiy manbalar mazmuni chuqur tahlil qilindi. Bu jarayonda shaxs tafakkurining shakllanishida ma’naviy va ratsional omillarning o‘zaro ta’siri ilmiy asosda yoritildi. Beshinchidan, germenevtik metod qo‘llanilib, qadimiy va o‘rta asr manbalaridagi matnlar mazmuni talqin qilindi. Bu metod diniy va falsafiy matnlarning zamonaviy ilmiy talqinini ochib berishda muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, tadqiqot davomida induksiya va deduksiya usullaridan ham foydalanildi. Alohida tarixiy va falsafiy faktlardan umumiy ilmiy xulosalar chiqarildi, shuningdek, umumiy nazariy tamoyillar asosida xususiy holatlar tahlil qilindi. Mazkur metodologik yondashuvlar shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylik uyg‘unligining mohiyatini har tomonlama yoritish, uning tarixiy-falsafiy ildizlarini ochib berish hamda zamonaviy jamiyatdagi ijtimoiy-ma’naviy ahamiyatini asoslash imkonini berdi.

1-jadval. Shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylik uyg‘unligining asosiy jihatlari va ularning jamiyatdagi funksional ta’siri

Tahlil yo‘nalishi	Diniylik jihati	Dunyoviylik jihati	Uyg‘unlik natijasi (integrativ ta’sir)
Tafakkur manbai	Vahiy, diniy ta’limotlar, e’tiqod	Ilm-fan, tajriba, mantiq	E’tiqod va ilmiy bilish uyg‘unlashib, keng va muvozanatli dunyoqarash shakllanadi
Shaxs kamoloti	Ma’naviy poklik, axloqiy qadriyatlar	Ratsional fikrlash, tanqidiy yondashuv	Barkamol shaxs — ma’naviy va intellektual jihatdan yetuk inson shakllanadi
Ijtimoiy rol	Axloqiy tartib va ma’naviy me’yorlarni mustahkamlash	Ijtimoiy taraqqiyot, innovatsiya va texnik rivojlanish	Barqaror, rivojlangan va axloqan sog‘lom jamiyat shakllanadi
Ta’lim tizimi	Tarbiya, ruhiy-	Ilmiy bilim, kasbiy	Komil inson

	ma’naviy shakllantirish	kompetensiyalar	konsepsiyasiga asoslangan integratsiyalashgan ta’lim tizimi yuzaga keladi
Falsafiy asos	E’tiqod, metafizik qarashlar	Ratsionalizm, empirizm, ilmiy metod	Dualistik qarashlar o‘rniga integrativ tafakkur paradigmasi shakllanadi
Xavf omillari	Dogmatizm, radikal diniy yondashuv	Materializm, ma’naviy qadriyatlardan uzoqlashish	Muvozanat saqlansa, ekstremizm ham, ma’naviy inqiroz ham oldi olinadi

Ushbu jadval shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylikning o‘zaro munosabatini tahlil qiladi hamda ularning jamiyat hayotidagi integrativ ta’sirini yoritadi. Tahlil natijalariga ko‘ra, diniylik asosan insonning ma’naviy-axloqiy dunyosini shakllantirsa, dunyoviylik ilmiy tafakkur va amaliy faoliyatni rivojlantirishga xizmat qiladi. Har ikki yo‘nalish alohida qaralganda biryoqlama rivojlanishga olib kelishi mumkin, biroq ularning uyg‘unligi shaxsning barkamol rivojlanishini ta’minlaydi. Jadvaldan ko‘rinadiki, diniy qadriyatlar jamiyatda axloqiy barqarorlikni saqlasa, dunyoviy bilimlar iqtisodiy va ilmiy taraqqiyotni ta’minlaydi. Shu ikki omilning uyg‘unlashuvi esa ijtimoiy barqaror, ma’naviy jihatdan sog‘lom va rivojlangan jamiyat shakllanishiga olib keladi. Shuningdek, ta’lim tizimida ham bu integratsiya komil insonni tarbiyalashga xizmat qiladi. Umuman olganda, jadval diniylik va dunyoviylik o‘rtasidagi muvozanat buzilmasligi jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun asosiy shart ekanligini ko‘rsatadi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylik uyg‘unligi masalasi tarixan murakkab, ko‘p qatlamli va doimiy evolyutsiyada bo‘lgan ijtimoiy-falsafiy hodisadir. Ushbu uyg‘unlikni tahlil qilish jarayonida ma’lum bo‘ldiki, u turli sivilizatsiyalarda turlicha nom va shakllarda namoyon bo‘lsa-da, uning mazmuniy yadrosi bir xil — inson kamoloti va jamiyat barqarorligini ta’minlashga qaratilgan. Sharq falsafiy an’analarida, xususan Al-Farabi va Avicenna qarashlarida diniylik va dunyoviylik qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi epistemologik tizim sifatida talqin qilinadi. Bu mutafakkirlar inson aqli va ma’naviy olami uyg‘unlashgandagina haqiqiy komillikka erishish mumkinligini ta’kidlaydilar. Al-Ghazali esa bu uyg‘unlikni axloqiy poklanish va ruhiy kamolot bilan bog‘laydi, bunda diniy bilimlar inson ichki dunyosini tartibga soluvchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. G‘arb falsafiy an’anasida esa muammo ko‘proq ratsionalizm va sekulyar tafakkur doirasida tahlil qilingan. Immanuel Kant diniy e’tiqodni aql doirasidan tashqarida bo‘lgan, ammo axloqiy ongni mustahkamlovchi element sifatida ko‘radi. Bu yondashuvda dunyoviy bilimlar mustaqil rivojlanadi, biroq axloqiy tamoyillar bilan uyg‘un holda jamiyat tartibini ta’minlaydi. Tahlillar shuni ham ko‘rsatadiki, Sharq va G‘arb yondashuvlari o‘rtasidagi asosiy farq metodologiyada emas, balki urg‘u berilgan jihatlarda namoyon bo‘ladi: Sharqda ma’naviyat va ruhiy kamolot markaziy o‘rinda tursa, G‘arbda ratsional bilim va ilmiy metodologiya ustuvorlik kasb etadi. Biroq har ikki an’ana ham shaxsning barkamol rivojlanishi uchun diniy-axloqiy qadriyatlar va dunyoviy bilimlar o‘zaro muvozanatda bo‘lishi zarurligini inkor etmaydi. O‘zbek ma’naviy merosida bu uyg‘unlik yanada integrativ shaklda namoyon bo‘ladi. Alisher Navoiy ijodida inson komilligi ma’naviy poklik, adolat va aqliy tafakkur birligida ifodalanadi. Keyingi davrda esa jadid ma’rifatchilari, xususan Abdulla Avloni va Abdurauf Fitrat diniy qadriyatlarni saqlagan holda dunyoviy ilm-fanni rivojlantirishni jamiyat taraqqiyotining asosiy sharti sifatida ilgari surganlar. Zamonaviy ijtimoiy jarayonlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, globallashuv sharoitida diniylik va dunyoviylik o‘rtasidagi muvozanatning buzilishi turli ijtimoiy muammolarni keltirib

chiqarishi mumkin. Jumladan, haddan tashqari diniy radikalizm yoki ilmiy-texnologik taraqqiyotdan ma’naviy qadriyatlarning ajralib qolishi jamiyatda beqarorlikni yuzaga keltiradi. Shu sababli, integrativ tafakkur modeli — ya’ni diniy va dunyoviy bilimlarni uyg‘unlashtirish — zamonaviy jamiyat uchun strategik ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, tadqiqot natijalari diniylik va dunyoviylik uyg‘unligi shaxs tafakkurining barqaror rivojlanishi, jamiyatning ma’naviy immuniteti va ijtimoiy integratsiyasini ta’minlovchi asosiy omillardan biri ekanini tasdiqlaydi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot natijalariga ko‘ra, shaxs tafakkurida diniylik va dunyoviylik uyg‘unligi jamiyatning ma’naviy barqarorligi, ijtimoiy taraqqiyoti va shaxs kamolotini ta’minlovchi eng muhim omillardan biri ekanligi aniqlandi. Tarixiy-falsafiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, bu ikki yo‘nalish turli davrlarda turlicha shakllarda namoyon bo‘lgan bo‘lsa-da, ularning asosiy maqsadi insonni komillikka yetaklash va jamiyatda uyg‘un ijtimoiy muhitni shakllantirishdan iborat bo‘lgan. Sharq mutafakkirlari, xususan Al-Farabi va Avicenna diniy va dunyoviy bilimlarni qarama-qarshi emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi tizim sifatida talqin qilganlar. Al-Ghazali esa diniy qadriyatlarning inson axloqiy kamolotidagi o‘rnini asoslab, aqliy va ruhiy tarbiyaning uyg‘unligini ta’kidlagan. G‘arb falsafasida Immanuel Kant diniy e’tiqod va aql o‘rtasidagi muvozanatni axloqiy qonuniyatlar orqali izohlagan bo‘lib, bu yondashuv dunyoviy tafakkurning mustaqil rivojlanishi uchun nazariy asos bo‘lib xizmat qilgan. O‘zbek ma’naviy merosida esa Alisher Navoiy ijodi, shuningdek Abdulla Avloni va Abdurauf Fitrat qarashlari diniylik va dunyoviylik uyg‘unligini milliy taraqqiyot va ma’naviy yuksalishning muhim sharti sifatida ko‘rsatadi. Umuman olganda, diniylik va dunyoviylik uyg‘unligi shaxs tafakkurining integrativ modeli sifatida jamiyatda barqarorlikni ta’minlash, ekstremistik qarashlarning oldini olish hamda ilmiy va ma’naviy rivojlanishni muvozanatda saqlashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Al-Farabi. *Fozil odamlar shahri*. Toshkent: Fan nashriyoti, 2019.
2. Ibn Sino. *Donishnoma*. Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2017.
3. Al-Ghazali. *Ihyo ulum ad-din*. Qohira, 2005.
4. Kant I. *Critique of Practical Reason*. Oxford University Press, 2008.
5. Navoiy A. *Mahbub ul-qulub*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti, 2020.
6. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. Toshkent: O‘qituvchi, 2018.
7. Fitrat A. *Tanlangan asarlar*. Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
8. Bacon F. *Novum Organum*. Cambridge University Press, 2008.
9. Descartes R. *Discourse on the Method*. Oxford University Press, 2006.
10. Zamonaviy falsafa va sotsiologiya bo‘yicha ilmiy maqolalar to‘plami, 2021–2025.